

KANTOVA FILOZOFIA DEJÍN A „PRAKTICKÝ ROZUM“¹

LUBOMÍR BELÁS, Katedra filozofie FF UPJŠ, Prešov

BELÁS, L.: Kant's Philosophy of History and „Practical Reason“
FILOZOFIA 49, 1994, No 2, p. 72.

The contribution deals with the immanent dynamics of Kant's philosophy of history, concentrating on the practical period of its development, during which Kant made use of his ideas comprised in his *Elements of the Metaphysics of Morals* and *Critique of Practical Reason*. On this background such problems as freedom in human action, the moralization of man and its historical forms, transformation of natural teleology into the moral one are outlined. It was the application of the teleological principle, on the background of which the problem of the aim of historical process was formulated by Kant as the moralization of man – an ideal of his own social and historical activity.

Filozoficko-dejinná koncepcia I. Kanta nie je statická, ale môžeme v nej zachytiť jej *vnútorné zmeny*, postupné utváranie a tiež *nové hľadisko* ([1], 134). Toto je spojené po jej **vedecko-teoretickej** formulácii v práci *Idea všeobecných dejín v zmysle svetoobčianskom predovšetkým s jej praktickým*, t.j. prostredníctvom slobody možným rozpracovaním ([2], 478). *Praktická* etapa vývoja filozofie dejín znamená výraznejšiu explikáciu „problému antropogenézy“ ([3], 29). Ide tu o *vstup slobody* do konania človeka. *Zrodenie slobody* znamená objavenie sa *nového zákona – zákona mravov*. Až so „slobodou vznikol svet ľudskosti, mravnosti a dobra“ ([3], 29). *Cez fundamentáciu slobodou* určuje človek sám seba, svoju *podstatu*, zrodenú a nesenú rozumom. V tejto *praktickej* fáze rozpracovania filozofie dejín Kant využil podstatné výsledky svojej práce *Základy metafyziky mravov*. V nej tvrdil, že „človek a vôbec každá rozumná bytosť existuje ako účel sám osebe, a nie iba ako prostriedok, ktorý by mohla ľubovoľne užívať tá či ona vôľa, ale musí byť považovaný zároveň za účel vo všetkom svojom konaní zameranom tak na seba samého, ako i na rozumné bytosti“ ([4], 90).

Ďalej tu Kant rozpracoval problematiku *ríše účelov*. Vymedzil ju v podobe „systematického spojenia rôznych rozumných bytostí prostredníctvom pospolitých zákonov“ ([4], 95). Ako ďalšie zásadné momenty spomínaného diela uvádzame jeho koncepciu „dôstojnosti ľudstva ako rozumnej prirodzenosti“ a „moralitu ako vzťah konania k autonómii vôle“ ([4], 101).

---

¹ Príspevok je voľným pokračovaním autorovej štúdie *Filozofia, dejiny a veda (K filozofii dejín I. Kanta)*, uverejnenej vo *Filozofii* 48, 1993, č. 9, s. 537-544.

Autonómia vôle je najvyšším princípom mravnosti a *sloboda* je podľa neho vlastnosťou vôle. Preto každej rozumnej bytosti, ktorá má vôľu, je potrebné *prepozičť ideu slobody*, na základe ktorej by mohla konať. Z tohto dôvodu tvrdil Kant, že „cesta slobody je jedinou, na ktorej je možné aplikovať rozum pri všetkom našom konaní a upúšťaní od konania (Tun und Lassen)“ ([4], 118).

Kant sa snažil riešiť či zmierniť rozpory, ktoré vznikajú medzi špekulatívnym a praktickým rozumom, medzi nevyhnutnosťou prírody a slobodou človeka. Podľa neho aj tá *najsubtílnejšia filozofia* musí predpokladať, že „sa nevyskytuje žiadny skutočný rozpor medzi slobodou a prírodnou nevyhnutnosťou v jedných a tých istých ľudských konaniach, lebo táto filozofia sa môže vzdať pojmu prírody práve tak málo ako pojmu slobody“ ([4], 118).

Význam *Základov metafyziky mravov* vidieť predovšetkým vo výraznej explikácii *idey slobody, úlohy rozumu* pri tvorení *novej podstaty* človeka ako bytosti morálnej, ktorá postupne v priebehu dejinného procesu prekračuje svoju *prírodnú zakotvenosť* a podľa zásad rozumu buduje si svoj vlastný ľudský svet. Za „nádherný objav“ pokladal Kant objavenie sa tohto inteligibilného sveta pomocou transcendentálneho pojmu slobody ([5], 113). Hodnotu diela je možné posudzovať cez vymedzenie *človeka* v každej rozumnej bytosti ako *účelu osebe*. Podľa Kanta uskutočnenie *ríše účelov* je dlhodobou záležitosťou, podstata ktorej spočíva v postupnom zdokonaľovaní ľudí na *báze rozumu*. Tento proces morálneho zdokonaľovania má *dejinný charakter*, jeho ideálom je **mravná dokonalosť človeka** a s tým spojené utvorenie **pravého ľudstva**. Dejiny sú teda pochopené „ako cesta človeka k sebe samému“ ([3], 41).

Aký význam majú tieto *praktické určenia* (na báze *Základov metafyziky mravov*) pre vnútorný vývin filozoficko-dejinnnej koncepcie Kanta? Podľa nášho názoru sú veľmi podstatné. Výrazným vstupom *morality* neoddeliteľne spojenej so slobodou, rozumom, ľudskou dôstojnosťou, autonómiou a samozákonnosťou človeka bol dosiahnutý nový stupeň v rozpracovaní Kantovej filozofie dejín. Táto získala charakter „morálnej teleológie“ ([1], 38), pričom doteraz bol objasnený v rovine filozoficko-dejinných úvah tak obsah, ako i cieľ dejinného procesu, podstata ktorého spočíva v **humanizácii človeka**, ktorá je jeho vlastným dielom, výsledkom *rozumu a práce*. Z hľadiska temporálnej kompaktnosti a ucelenosti tohto procesu dejinného sebaformovania a sebaurčenia človeka zostala Kantovi úloha objasniť jeho **vznik – počiatok**.

Tento problém riešil v spise *Predpokladaný začiatok ľudských dejín* (1786), ktorý súčasne predstavuje *zapracovanie* dôležitých podnetov zo *Základov metafyziky mravov* do filozoficko-dejinnnej reflexie. *Vznik dejín* tu realizoval *hypotetickým skúmaním*, ktoré chcelo prekonať isté *medzery v správach o minulom*. Kant si ale dobre uvedomoval, že dejiny nie je možné objasniť iba na základe predpokladov, lebo by to bol iba „románový náčrt“ ([6], 267). Preto sa odvolával na *skúsenosť*, lebo predpokladal, že táto nemohla byť v začiatkoch iná, lepšia alebo horšia, ako ju nachádza *teraz* on. Pritom Kant diferencuje „dejiny vytvárania slobody z jej pôvodných vlôh v prirodzenosti človeka“ a „dejiny slobody v jej priebehu, ktoré môžu byť založené iba na správach“ ([6], 267).

Podmienkou vzniku dejín je pre neho „fakt existencie človeka“ ([6], 268), ktorý pôvodne žil v *lone prírody* pod *nadvládou inštinktov*. Kant v *štyroch krokoch* analyzoval proces postupného vynaňovania sa človeka spod *poručníctva prírody*, proces, v ktorom sa realizuje obrazotvornosť a pomaly sa začína prejavovať uvedomenie si vlastných rozumových schopností, na základe ktorých človek postupne prekonáva *diktát zvieracej žiadostivosti*.

Figový list bol teda dôležitým „symbolom zušľachtenia erotických žiadostivostí“ ([7], 630), bol produktom aplikácie rozumu a súčasne i „dôkazom panstva rozumu nad pudmi“ ([6], 272). *Zdráhanie sa, cudnosť*, prechod od *zvieracej žiadostivosti* k *láske*, od *pocitu príjemného* ku *vkusu pre krásu*, to boli momenty, prejavy „prvých pokynov a ponaučení k vytvoreniu človeka ako morálnej bytosti“ ([6], 272). Kant napísal, že je to síce malý počiatok, ktorý ale robí epochu, a tým, že spôsob myslenia orientoval úplne iným smerom, bol dôležitejší ako „celý nekonečný rad na sledujúcich rozšírení kultúry“ ([6], 272).

Za najdôležitejší rozumom uskutočnený *krok* Kant pokladal vyzdvihnutie človeka *zo spoločnosti zvierat*, uvedomenie si toho, že „človek je účelom prírody“ ([6], 273) a že všetko ostatné v prírode musí byť podriadené jeho vôli v úlohe prostriedkov a nástrojov. Týmto posledným krokom, ktorý je síce *vznešený*, ale *nebezpečný*, opustil človek „materské lono prírody“ a bol „vrhnutý do širokého sveta“, kde na neho čaká veľa starostí, námahy a zla. Je to prechod od „poručníctva prírody do stavu slobody“ ([6], 275).

Moralizácia sociálno-dejinného procesu sa u Kanta prejavila v aplikácii kategórií **dobra a zla**, ako „pojmov predmetov praktického rozumu“ ([5], 108). Pomocou *biblického obrazu* to Kant vyjadril takto: „Dejiny **prírody** začínajú teda od dobra, lebo je to dielo Božie; dejiny **slobody** od zla, lebo je to dielo človeka. Pre individuum, ktoré vo využití svojej slobody vidí iba seba samého, bola táto zmena stratou; pre prírodu, ktorá svoj účel s človekom zameriava na rod, to bolo víťazstvo. Každý má preto príčinu všetok bôľ, ktorý znáša, a všetko zlo, ktoré pácha, dávať „za vinu sebe, a súčasne tiež ako člen celku (rodu) má obdivovať a velebiť múdrosť a účelnosť poriadku“ ([6], 275, 276).

Zásadný význam tohto diela v celkovom kontexte rozpracovania Kantovej filozofie dejín treba vidieť vo výraznejšom posilnení problému **slobody človeka** ako princípu objasňujúceho dejiny. Pričom teraz už môžeme u Kanta vidieť dvojaký význam pojmu **dejiny**. V prvom prípade ide o dejiny slobody a v druhom prípade sa pod pojmom dejiny rozumie „rastúca realizácia produktov morality“ ([1], 137). Sloboda človeka v tomto zmysle nie je niečo *dané*, nie je to iba *súčasť výbavy človeka*, ale je to **akt, čin**, ale aj **úloha človeka**, ako forma ľudskej, na základe rozumu sa realizujúcej *emancipácie* od prírody.

Súčasne chceme upozorniť ešte na jeden *závažný aspekt významu* tohto diela z hľadiska Kantovej filozoficko-dejinnnej reflexie. Je tu naznačené spojenie prírodnej a morálnej teleológie, ktoré je potom riešené v záverečnej časti kritickéj trilógie, v *Kritike súdnosti*. Z tohto hľadiska potom môžeme tento spis hodnotiť ako *prechodný* ([1], 134).

Kant chce v *Kritike praktického rozumu* zachrániť slobodu človeka. Túto svoju úlohu riešil takto: „Ak ju teda chceme ešte zachrániť, neostáva nám nič iné ako

pripísať súcno nejakej veci, pokiaľ je určovateľné v čase, a teda aj kauzalitu podľa zákona **prírodnej nevyhnutnosti len javu**, kým **slobodu pripísať tej istej bytosti ako veci osebe**“ ([5], 114). Na báze tohto úsilia „naš vlastný subjekt“ charakterizuje ako „jednak sa určujúci morálnym zákonom ako inteligibilná bytosť (v dôsledku slobody), jednak sa poznávajúci ako činný v zmyslovom svete podľa tohto určenia. Jedine pojem slobody dovoľuje, že nemusíme vystúpiť mimo seba, aby sme podmienenému a zmyslovému našli nepodmienené a inteligibilné. Lebo prostredníctvom najvyššieho a nepodmieneného praktického zákona sa tu poznáva sám náš rozum i bytosť, ktorá si tento zákon uvedomuje (naša vlastná osoba), ako patriace k čistému novému svetu; a poznáva dokonca aj určenie spôsobu, ako môže byť táto bytosť ako taká činná“ ([5], 123, 124). Na základe toho môžeme potom podľa Kanta pochopiť, prečo z rozumovej schopnosti „**len praktické** môže byť tým, čo nám pomáha dostať sa nad zmyslový svet...“ ([5], 124).

Kant si uvedomil, že pokiaľ chceme zjednotiť v jednom a tom istom konaní *prírodnú nevyhnutnosť* so *slobodou* a keď chceme vysvetliť toto zjednotenie, objavujú sa „veľké ťažkosti“ ([5], 114). Práve konštatácia tejto problematiky sa objavuje v úvode *Kritiky súdnosti*. Medzi *oblasťou pojmu prírody* a *oblasťou pojmu slobody* je *neprehľadná priepasť*. Napriek tomu musí *mať* tento svet, svet slobody, vplyv na druhý – „pojem slobody má v zmyslovom svete uskutočniť účel daný jeho zákonmi; a príroda preto môže byť myslená taktiež tak, že zákonitosť jej formy je v súlade aspoň s možnosťou účelov, ktoré v nej majú byť uskutočnené podľa zákonov slobody“ ([8], 30).

Potom podľa Kanta musí existovať taký **základ jednoty**, ktorý umožní prechod od spôsobu myslenia podľa princípov prírody k spôsobu myslenia podľa princípov slobody. Pokiaľ *pojmy prírody* ako základ teoretického poznania a priori boli založené v činnosti umu ([2], 111) a *pojem slobody* ([5], 67) spočíval v empirickosti zbevných rozumových praktických predpisoch a priori. Medzi poznávacími schopnosťami umu a rozumu podľa neho je ešte *prostredný článok*. Týmto *spájajúcim ohnivkom* je *súdnosť*, o ktorej sa môžeme „podľa analógie domnievať, že by mohla práve tak obsahovať, i keď nie vlastné zákonodarstvo, predsa len jej vlastný princíp, ako hľadať zákony, v každom prípade v sebe obsahovať subjektívny princíp a priori...“ ([8], 31). Súdnosť podľa vzťahu zvláštneho k všeobecnému (pravidlo, princíp, zákon) môže byť *určujúca*, alebo *reflektujúca*. Práve v *reflektujúcej súdnosti* má svoj pôvod zvláštny pojem a priori, ktorým je „účelnosť prírody“ ([8], 34). Tento princíp je v zmysle Kantovho určenia transcendentálny a má pomôcť z vnemov prírody urobiť „súvislú skúsenosť“ ([8], 36).

Na základe nazerania prírodnej krásy Kant ďalej vymedzil súdnosť *estetickú* a *teleologickú*. Aké miesto zaujíma teleologická súdnosť v encyklopédii vied? Podľa Kanta patrí k *popisu prírody*, ktorý je zostavovaný podľa zvláštneho *vodidla*, a v tomto zmysle ju priradil ku *kritike* ([8], 203).

Pojem *účelnosti prírody* (ako regulatívny princíp poznávacej činnosti) je teda sprostredkujúcim článkom medzi *pojmom prírody* a *pojmom slobody*. Vychádzajúc z tvrdenia, že pôsobenie podľa slobody je konečným účelom, Kant to vysvetľuje takto: „Um dáva možnosťou svojich zákonov a priori pre prírodu dôkaz o tom, že

príroda je nami poznávaná len ako jav, teda zároveň poukazuje na jej nadzmyslový substrát, ale necháva ho celkom neurčitý. Súdnosť svojím apriórnym princípom posudzovania prírody podľa jej možných zvláštnych zákonov dáva jej nadzmyslovému substrátu (v nás i mimo nás) *určiteľnosť prostredníctvom intelektuálnej schopnosti*. Rozum ale svojím praktickým zákonom a priori dáva tomuto substrátu určenie, a tak umožňuje súdnosť prechod z oblasti pojmu prírody do oblasti pojmu slobody“ ([8], 44, 45).

Po tomto teoretickom vstupe na báze *tretej kritiky* vráťme sa k vlastnému predmetu nášho záujmu, ktorým je vzťah Kantovej kritickej transcendentálnej filozofie a jeho filozofie dejín. V *Predpokladanom začiatku ľudských dejín* formuloval tvrdenie, v zmysle ktorého je *človek účelom prírody*, bez toho, aby toto svoje tvrdenie bližšie špecifikoval a precizoval. V *tretej kritike* prísne rozlišuje medzi *posledným* a *konečným účelom*, pričom práve tento konečný účel charakterizoval ako taký, ktorý „nepotrebuje žiaden iný účel ako podmienku svojej možnosti“ ([8], 215).

Ako potom Kant chápal človeka? Podľa Kanta človek tu na zemi je *posledným účelom tvorenia*, pretože z bytostí je jedinou, ktorá je schopná vytvoriť si pojem o účeloch a „z agregátu účelne vytvorených vecí prostredníctvom svojho rozumu zostaviť systém účelov“ ([8], 210). Človek je teda *posledný účel prírody*, vo vzťahu ku ktorému všetky ostatné prírodné veci predstavujú *systém účelov*. Príroda ho síce neurobila *svojím zvláštnym obľúbencom*, nepreukazovala mu väčšie dobrodenia ako iným živočíchom, práve tak, ako iných neušetřila rôznych katastrof a strádání. Na základe toho, čo je rozumné v jeho prirodzených sklonoch, ho privádzala do ním vytvorených útrap i do trápení spôsobovaných inými v podobe útlaku, neľudskosti vojen a treba povedať, že *človek sám pracoval na zničení svojho rodu*.

Človek je vždy len článkom v reťazci *prírodných účelov*, ale súčasne je i *prostriedkom* zachovania účelnosti v mechanizme ostatných článkov. Je síce *titulárnym pánom prírody, posledným účelom prírody*, ale vždy len **podmienečne**, totiž tým, že dokáže a má vôľu dať prírode a sebe samému taký vzťah účelov, ktorý by mohol nezávisle na prírode postačovať sám sebe, teda byť *konečným účelom*, ktorý však v prírode nemusí byť vôbec hľadaný ([8], 213). Ako podmienky toho, aby sa človek vybavený prírodou na základe vlastnej činnosti mohol stať *posledným účelom*, Kant stanovil *šľastie na zemi a kultúru*. „Vytváranie spôsobilosti rozumnej bytosti pre ľubovlné účely vôbec (teda v jej slobode) je *kultúra*“ ([8], 213). *Posledným účelom* môže byť iba kultúra, a to v tom prípade, keď berieme do úvahy prírodu a jej vzťah k ľudskému druhu. Nie každý *typ kultúry* postačuje pre *posledný účel prírody*. Tu Kant vyzdvihol *kultúru zručnosti*, ktorá je subjektívnou podmienkou dosiahnutia účelov vôbec. Tá ale nestačí na to, aby prispievala vôli k určaniu a vôľbe jej cieľov. Poslednou podmienkou je *kultúra disciplíny*. Je negatívna a spočíva v oslobodení vôle od despotizmu žiadostí či potrieb, ktorými sme pripútaní k istým *prírodným veciam* ([8], 214), a preto nemôžeme sami voliť. *Naše pudy* sa tak stávajú *našimi putami*. Ale podľa Kanta sme schopní tieto putá povoľovať, predlžovať, alebo naopak prit'ahovať či skracovať, keď to „potrebujú účely rozumu“ ([8], 214). Zručnosti sa v ľudskom rode nemôžu vyvíjať inak než prostredníctvom *nerovnosti medzi ľuďmi*. Vývoj kultúry je spojený s vývojom prirodzených vlôh v ľudskom rode. Formál-

nou podmienkou uskutočnenia posledného účelu prírody je *občianska spoločnosť* a *sveťoobčiansky celok* ([8], 214).

Zo všetkých bytostí je človek jediný druh, ktorý je teleologický, t.j. na účely zameraný, ale zároveň je uspôsobený tak, že zákon, podľa ktorého si určuje účely, predstavuje ako nepodmienený a nezávislý na prírodných podmienkach, ale sám osebe ako nevyhnutný. Touto bytosťou je „človek, avšak ako noumenon“ ([8], 216), jediná prírodná bytosť, u ktorej môžeme pozorovať nadzmyslovú schopnosť – slobodu „a dokonca zákon kauzality, vrátane jej objektu, ktorý si môže stavať ako najvyšší účel (ako najvyššie dobro na svete)“ ([8], 216).

Človek je *konečným účelom* stvorenia, tvrdil Kant a dôvodil tak, že bez neho by nebol reťazec vzájomných účelov úplne odôvodnený, a že len v človeku, ale taktiež len v ňom ako v *subjekte morality*, možno nájsť nepodmienené zákonodárstvo vzhľadom na účely, a iba toto ho robí schopným byť *konečným účelom*, ktorému je celá príroda podriadená. *Konečným účelom* môže byť iba človek, a to len ako „morálna bytosť“ ([8], 217).

Týmto sa naznačujú určité *vnútorné zmeny* a postupné utváranie Kantovej filozoficko-dejinnnej koncepcie. Latentné východiská ponímania dejín ako dejín slobody a jej realizácie v priestore ľudského konania boli dotiahnuté do *uzavretej podoby*, *prírodná teleológia* bola nahradená *morálnou* ([1], 142). *Teleologický princíp*, charakterizujúci cieľavedomú praktickú činnosť človeka, ukazuje teda cieľ dejinného procesu ([9], 90), ktorým je **moralizácia človeka ako ideál vlastnej sociálno-dejinnnej aktivity**. *Princíp účelnosti* vyjadruje *bytostnú zlučiteľnosť* špekulatívneho a praktického rozumu, a tak vyjadruje možnosť ľudského konania v prírodných podmienkach. V tomto zmysle príroda nie je *deus ex machina* ľudských dejín, ale naopak, „ľudia a ich dejiny sú miestom stretnutia nahliadnuteľnej prírody a praktického rozumu (ako vlastného obsahu slobodnej vôle) a terén dejín nemožno redukovat' ani na jedno, ani na druhé ([10], 487). A o to stále ide!

LITERATÚRA

- [1] WEYAND, K: Kants Geschichtsphilosophie und ihr Verhältnis zur Aufklärung. Kolín nad Rýnom 1964.
- [2] KANT, I.: Kritika čistého rozumu. Bratislava 1979.
- [3] ZNOJ, M.: Základy metafyziky mravů a Kantova etika. In: Kant, I.: Základy metafyziky. Praha 1990.
- [4] KANT, I.: Základy metafyziky mravů. Praha 1990.
- [5] KANT, I.: Kritika praktického rozumu. Bratislava 1990.
- [6] KANT, I.: *Mutmaßlicher Anfang, der Menschengeschichte*. In: Kant, I.: *Von den Träumen der Vernunft. Kleine Schriften zur Kunst, Philosophie, Geschichte und Politik*. Lipsko – Weimar, Gustav Kiepenheuer Verlag 1979.
- [7] VÁROSSOVÁ, E.: Východiská a problémy Kantovej filozofie dejín. In: *Filozofia* 29, 1974, č. 6.
- [8] KANT, I.: Kritika soudnosti. Praha 1975.
- [9] KALLINNIKOV, L. N.: *Problemy filosofii istorii v sisteme Kanta*. Leningrad 1978.
- [10] PEŠEK, J.: K otázce filosofických předpokladů Kantovy ideje obecných dějin. In: *Filosofický časopis* 22, 1974, č. 4.